QO‘QON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI ILMIY XABARLARI
(2026-yil 10-son)

PEDAGOGIKA
PEDAGOGY

https://doi.org/10.70728/c.series.ped.v08.i10.081

OLIY TA'LIM MUASSASALARI TALABALARIDA KASBIY VA FUQAROLIK IDENTIKLIGINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Yuldashev Elyorjon Sodiqovich PhD,
QDU,elyorjony@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada oliy ta'lim muassasalari talabalarida kasbiy va fuqarolik identikligini shakllantirishning nazariy asoslari va pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Identiklik shaxsning o'zini muayyan kasbiy va fuqarolik hamjamiyatiga daxldor deb anglashi, bu daxldorlikni qadriyatlar, mas'uliyat va faoliyatda ifodalashi sifatida talqin etiladi. Ta'lim jarayonining mazmuniy, texnologik, tashkiliy va muhitga oid imkoniyatlari ajratib ko'rsatilgan, identiklikni shakllantirishning to'rt bosqichli pedagogik modeli (anglash, sinash, mustahkamlash, ifodalash) va uni baholash mezonlari taklif etiladi. Maqola nazariy-tahliliy xususiyatga ega bo'lib, amaliy tavsiyalari oliy ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilari, kurator va tarbiyaviy ishlar bo'yicha mutaxassislar uchun mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: identiklik, kasbiy identiklik, fuqarolik identikligi, oliy ta'lim, talaba, pedagogik imkoniyatlar, xizmat orqali o'qitish (service learning), refleksiya.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические основы и педагогические возможности формирования профессиональной и гражданской идентичности студентов высших учебных заведений. Предлагается четырёхэтапная педагогическая модель (осмысление, апробация, закрепление, проявление) и критерии оценки сформированности идентичности.

Ключевые слова: идентичность, профессиональная идентичность, гражданская идентичность, высшее образование, студент, педагогические возможности.

Abstract. The article examines the theoretical foundations and pedagogical opportunities for developing professional and civic identity among university students. A four-stage pedagogical model (awareness, trial, consolidation, expression) and assessment criteria are proposed.

Keywords: identity, professional identity, civic identity, higher education, student, pedagogical opportunities.

KIRISH. Globollashuv, raqamli transformatsiya va mehnat bozorining tez o'zgarishi sharoitida oliy ta'lim muassasasi bitiruvchisidan faqat kasbiy bilim va ko'nikma emas, balki

o'zini kasb egasi va jamiyat a'zosi sifatida anglashi ham talab etiladi. Aynan shu anglash identiklik tushunchasi orqali ifodalanadi. Kasbiy identiklik bitiruvchining «Men kimman va qanday mutaxassisman?» degan savolga javobini, fuqarolik identikligi esa «Men jamiyat va davlat oldida qanday mas'uliyatga egaman?» degan savolga javobini belgilaydi. O'zbekistonda ta'lim sohasidagi islohotlar, jumladan «Ta'lim to'g'risida»gi (2020) va «Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida»gi (2016) qonunlar yoshlarni faol, mas'uliyatli va kasbiy jihatdan raqobatbardosh shaxs sifatida tarbiyalashni ustuvor vazifa etib belgilaydi. Biroq amaliyotda kasbiy tayyorgarlik va fuqarolik tarbiyasi ko'pincha alohida, o'zaro uzilgan yo'nalishlar sifatida tashkil etiladi: birinchisi o'quv fanlariga, ikkinchisi esa ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarga yuklanadi. Natijada talaba kasbiy va fuqarolik rollarini yagona shaxsiy tizim sifatida anglamaydi. Tadqiqotning **maqsadi** oliy ta'lim muassasalarida kasbiy va fuqarolik identikligini uyg'un shakllantirishning pedagogik imkoniyatlarini aniqlash va ularni amalga oshirish modelini asoslashdan iborat. **Vazifalar:** (1) identiklik tushunchasining nazariy asoslarini tahlil qilish; (2) kasbiy va fuqarolik identikligining o'zaro bog'liqligini yoritish; (3) pedagogik imkoniyatlarni guruhlash; (4) shakllantirish modeli va baholash mezonlarini taklif etish. Identiklik muammosining nazariy poydevorini E. Erikson ishlab chiqqan: u identiklik shakllanishini o'smirlik va erta yoshlik davrining markaziy vazifasi deb hisoblagan. J. Marsia Eriksonning g'oyasini rivojlantirib, identiklik holatlarini (diffuz, muddatidan oldin belgilangan, moratoriy va erishilgan identiklik) ajratgan; talabalik davri aynan moratoriy va izlanish bosqichiga to'g'ri keladi. H. Tajfel va J. Terner ijtimoiy identiklik nazariyasida shaxsning o'zini guruhga daxldor deb anglashi uning xulq-atvori va qadriyatlarini belgilashini ko'rsatgan. Kasbiy identiklik bo'yicha H. Ibarra «vaqtinchalik o'zlik» (provisional selves) tushunchasini ilgari surgan: kasbga kirib kelayotgan shaxs yangi rollarni sinab ko'rish, kuzatish va moslashtirish orqali o'z kasbiy qiyofasini shakllantiradi. Lave va Venger «amaliyot hamjamiyati» konsepsiyasida kasbiy o'zlik bilimni o'zlashtirish emas, balki hamjamiyat faoliyatiga bosqichma-bosqich qo'shilish natijasi ekanini asoslagan. Fuqarolik identikligi yo'nalishida J. Dyui ta'limni demokratik hayotga tayyorlovchi ijtimoiy tajriba deb talqin qilgan. Uestxaym va Kan fuqarolik tarbiyasida «mas'uliyatli», «ishtirokchi» va «adolat yo'naltirilgan» fuqaro turlarini farqlab, faqat itoatkorlikka emas, tanqidiy ishtirokka tayanish zarurligini ta'kidlagan. D. Kolbning tajribaviy o'qitish modeli (tajriba, refleksiya, tushunchalashtirish, sinash) esa har ikki identiklikni shakllantirishda texnologik asos bo'la oladi. Tadqiqotda nazariy tahlil, qiyosiy-sintez, pedagogik modellashtirish va me'yoriy hujjatlarni tahlil qilish usullaridan foydalanildi. Maqola nazariy xususiyatga ega; taklif etilgan modelning samaradorligi keyingi bosqichda pedagogik eksperiment orqali tekshirilishi lozim.

1. Kasbiy va fuqarolik identikligining mohiyati va o'zaro bog'liqligi

Kasbiy identiklik quyidagi komponentlardan tashkil topadi: kasbiy qadriyatlar va etika; kasbga daxldorlik hissi; o'z imkoniyatlari va kasbiy roliga baho (kasbiy samaradorlik); kasbiy kelajakni rejalashtirish. Fuqarolik identikligi esa: Vatan va jamiyatga daxldorlik; huquq va

majburiyatlarni anglash; ijtimoiy faollik va ishtirok; boshqa madaniyat va qarashlarga hurmat kabi tarkibiy qismlardan iborat. Ikki identiklik o'zaro bog'liq: kasbiy mas'uliyat fuqarolik pozitsiyasining ifodasi bo'lishi mumkin (masalan, shifokor yoki o'qituvchi uchun kasbiy burch ayni paytda ijtimoiy xizmatdir), fuqarolik faolligi esa kasbiy tajriba va tarmoqni boyitadi. Shu sababli ularni alohida emas, yagona **kasbiy-fuqarolik identikligi** tizimi sifatida shakllantirish samaraliroqdir.

2. Pedagogik imkoniyatlar guruhlari

Oliy ta'limdagi pedagogik imkoniyatlarni to'rt guruhga ajratish mumkin.

a) Mazmuniy imkoniyatlar. O'quv fanlari mazmunida kasbiy etika, kasbning ijtimoiy ahamiyati, huquqiy madaniyat, milliy va umuminsoniy qadriyatlar masalalarini integratsiya qilish. Bunda alohida «tarbiyaviy» fan qo'shishdan ko'ra, mavjud fanlar ichida kasb bilan bog'liq ijtimoiy muammolarni (ekologiya, iste'molchi huquqi, ma'lumotlar xavfsizligi, inklyuzivlik va h.k.) o'rganish samaraliroq.

b) Texnologik imkoniyatlar. Faol va tajribaviy metodlar: muammoli o'qitish (PBL), kasbiy vaziyatlar bo'yicha keys-stadi, rolli va biznes o'yinlar, debatlar, loyihaviy ta'lim. Alohida o'rin tutadigan xizmat orqali o'qitish (service learning) kurs mazmunini jamiyat uchun foydali loyihada qo'llashni va bu tajriba ustida refleksiya qilishni birlashtiradi, shu bois ikkala identiklikni bir vaqtda shakllantiradi.

v) Tashkiliy imkoniyatlar. Kasbiy amaliyot va stajirovkalar, ish beruvchilar bilan hamkorlik, talabalar kengashi, ilmiy to'garaklar, volontyorlik, startap va loyiha jamoalari. Bu shakllar talabaga haqiqiy kasbiy va ijtimoiy rollarni sinab ko'rish imkonini beradi, ya'ni Ibarra aytgan «vaqtinchalik o'zlik»larni amalda tajriba qiladi.

g) Muhit va shaxsiy namuna imkoniyatlari. Universitetning qadriyatlar madaniyati, akademik halollik qoidalari, talabalar o'zini-o'zi boshqarishi, kurator va mentorlar faoliyati, bitiruvchilar bilan uchrashuvlar. O'qituvchining kasbiy va fuqarolik pozitsiyasi talaba uchun eng ta'sirchan namunadir. Raqamli muhitda esa portfolio, kasbiy tarmoqlar va ochiq onlayn loyihalar identiklikni ifodalashning yangi maydonini yaratadi.

3. Shakllantirishning pedagogik modeli

Taklif etilayotgan model to'rt bosqichdan iborat.

Bosqich	Pedagogik vazifa	Asosiy shakl va metodlar	Kutiladigan natija
1. Anglash (1-kurs)	Kasb va jamiyatdagi o'rnini anglash	Kasbga kirish kursi, kasb egalari bilan uchrashuv, shaxsiy refleksiya kundaligi, diagnostika	Kasbiy va fuqarolik qadriyatlarini aniqlash
2.Sinash (2-3-kurs)	Rollarni sinab ko'rish	Keys-stadi, rolli o'yinlar, loyihaviy ta'lim, ilmiy to'garaklar, birinchi amaliyot	Kasbiy ko'nikma va ijtimoiy tashabbus tajribasi
3.Mustahkamlash (3-4-kurs)	Tajribani tushunish va tizimlashtirish	Service learning, mentorlik, kasbiy amaliyot, guruhli refleksiya	Barqaror kasbiy-fuqarolik pozitsiyasi

4.Ifodalash (bitiruv)	Identiklikni ochiq namoyish etish	Bitiruv loyihasi ijtimoiy muammoga qaratilgan, portfolio himoyasi, o'quvchilar uchun mentorlik	Mustaqil, mas'uliyatli mutaxassis-fuqaro qiyofasi

Modelning markaziy mexanizmi — **tajriba va refleksiya** birligi. Faqat faoliyatning o'zi identiklikni shakllantirmaydi: talaba o'z tajribasi ustida o'ylab, uni qadriyatlari bilan bog'lagandagina identiklik mustahkamlanadi. Shu sababli har bir bosqichda yozma yoki og'zaki refleksiya (kundalik, esse, guruh muhokamasi) majburiy komponent sifatida kiritiladi.

4. Pedagogik shartlar

Modelning samaradorligi quyidagi shartlar bajarilganda oshadi:

- ta'lim dasturlarida kasbiy va fuqarolik natijalarining (kompetensiyalarning) aniq belgilanishi;
- professor-o'qituvchilarning tayyorgarligi: faol metodlar, fasilitatsiya va refleksiyani boshqarish ko'nikmalari;
- ish beruvchilar, mahalla va fuqarolik jamiyati institutlari bilan barqaror hamkorlik;
- talabaga tanlov erkinligi va tashabbus ko'rsatish imkoni berilishi (majburiy tadbirlar bilan cheklanmaslik);
- shakllantiruvchi baholash va diagnostikaning muntazamligi.

5. Baholash mezonlari

Identiklik shakllanganligini quyidagi mezonlar bo'yicha baholash mumkin:

1. **Kognitiv mezon:** kasbiy etika, huquq va majburiyatlar bo'yicha bilim; o'zini kasb va jamiyat kontekstida anglash.
2. **Motivatsion-qadriyatli mezon:** kasbga barqaror qiziqish, mas'uliyat va halollik, vatanparvarlik va insonparvarlik qadriyatlariga munosabat.
3. **Faoliyat mezoni:** loyiha, amaliyot va volontyorlikdagi ishtirok, tashabbuskorlik.
4. **Refleksiv mezon:** o'z yutuq va kamchiliklarini baholash, kasbiy va fuqarolik rivojlanish rejasini tuzish.

Diagnostika uchun so'rovnomalar, portfolio tahlili, kuzatuv, amaliyot rahbarlari xulosalari va refleksiv esselardan foydalanish tavsiya etiladi; natijalar past, o'rta va yuqori darajalar bo'yicha tahlil qilinadi. Taklif etilayotgan yondashuvning kuchli tomoni kasbiy va fuqarolik tarbiyasini yagona jarayonga birlashtirishdir. Bu ta'limning «bilim berish» va «tarbiyalash» vazifalari o'rtasidagi ajralishni bartaraf etadi. Shu bilan birga, bir qator cheklovlar mavjud: modelning samaradorligi hali empirik tekshirilmagan; identiklik uzoq muddatli jarayon bo'lib, qisqa muddatli eksperimentda uning barqarorligini baholash qiyin; talabaning oiladagi va ijtimoiy muhitdagi ta'sirlari ham natijaga ta'sir qiladi. Shuning uchun keyingi tadqiqotlarda bir necha oliy ta'lim muassasasida nazorat va tajriba guruhlari bilan uzunlamasiga (longitudinal) kuzatuv o'tkazish maqsadga muvofiq. Shuningdek, fuqarolik identikligini shakllantirishda ma'muriy bosim va rasmiy tadbirbozlik xavfi bor. Adabiyotlar

ko'rsatganidek, mas'uliyatli va tanqidiy fikrlovchi fuqaro tayyorlash uchun talabaning ixtiyoriy ishtiroki va real ijtimoiy muammolar ustida ishlash imkoni muhimdir.

1. Kasbiy va fuqarolik identikligi o'zaro bog'liq bo'lib, talaba shaxsining yagona tizimi sifatida shakllantirilishi samaraliroq.

2. Oliy ta'limning pedagogik imkoniyatlari mazmuniy, texnologik, tashkiliy va muhitga oid guruhlarga bo'linadi; ularning eng samaralilari tajribaviy ta'lim, service learning, amaliyot va mentorlikdir.

3. Anglash, sinash, mustahkamlash va ifodalash bosqichlaridan iborat model identiklikni izchil shakllantirish uchun ta'lim jarayonini tizimlashtiradi; refleksiya uning asosiy mexanizmi hisoblanadi.

4. Identiklikni kognitiv, motivatsion-qadriyatli, faoliyat va refleksiv mezonlar bo'yicha baholash mumkin.

5. Modelning samaradorligini pedagogik eksperiment orqali tasdiqlash keyingi tadqiqotlarning vazifasidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni, 2020-yil 23-sentabr, O'RQ-637.
2. O'zbekiston Respublikasining «Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida»gi Qonuni, 2016-yil 14-sentabr, O'RQ-406.
3. Erikson E.H. Identity: Youth and Crisis. New York: W.W. Norton, 1968.
4. Marcia J.E. Development and validation of ego-identity status // Journal of Personality and Social Psychology, 1966, 3(5), pp. 551-558.
5. Tajfel H., Turner J.C. An integrative theory of intergroup conflict // The Social Psychology of Intergroup Relations. Monterey: Brooks/Cole, 1979, pp. 33-47.
6. Ibarra H. Provisional selves: Experimenting with image and identity in professional adaptation // Administrative Science Quarterly, 1999, 44(4), pp. 764-791.
7. Lave J., Wenger E. Situated Learning: Legitimate Peripheral Participation. Cambridge University Press, 1991.
8. Dewey J. Democracy and Education. New York: Macmillan, 1916.
9. Westheimer J., Kahne J. What kind of citizen? The politics of educating for democracy // American Educational Research Journal, 2004, 41(2), pp. 237-269.
10. Kolb D.A. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1984.
11. Elyorjon. "Secondary School Students Independent Education." INTERNATIONAL CONFERENCE ON MULTIDISCIPLINARY RESEARCH AND INNOVATIVE TECHNOLOGIES. Vol. 2. 202
12. Yuldashev, Elyorjon Sodiqovich. "Talabalarning o'quv faoliyati: ijobiy barqaror motivatsiyani shakllantirish". O'rta Evropa ilmiy byulleteni 22 (2022): 257-260
13. Yo'ldoshev, Elyorjon. "O'rta maktab o'quvchilarining mustaqil ta'limi". KO'P TARMOQLI TADQIQOTLAR VA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR BO'YICHA XALQARO KONFERENSIYA \. Jild. 2..2021yil